**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.17>

ВАСИЛИНА Н.В.

**ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ
В ЦИВІЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ**

Стаття присвячена аналізу поняття «зловживання процесуальними правами». Правильне визначення критеріїв для можливого визнання судом здійснення учасником справи процесуальних прав як зловживання має велике значення для застосування заходів процесуального примусу. Права та обов'язки учасників справи кореспондуються між собою, але на рівні суб'єктивного ставлення до них учасників справи та суду. Застосування судом заходів процесуального примусу, зокрема, про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу повинно використовуватися судом виключно у разі встановлення процесуального правопорушення. У свою чергу, зловживання процесуальними правами як вид процесуального правопорушення повинно розглядатися судом за умови встановлення причинно-наслідкового зв'язку між здійсненням процесуальних прав або утриманням від їх здійснення, що призвело до порушення прав та інтересів інших учасників справи й до неможливості виконання основних завдань цивільного судочинства та досягнення його основної мети. Тобто зловживання процесуальним правом як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення полягає в порушенні умов належної реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав іншими учасниками справи.

Зловживання правами в нотаріальному процесі має наслідком порушення прав інших учасників на своєчасне вчинення нотаріальної дії, а відтак і суб'єктивного права іншого учасника на, зокрема, вступ у спадщину, розпорядження майном тощо. Наприклад, у разі заведення спадкової справи ми постійно стикаємось із тим, що спадкоємці, які не погоджуються з черговістю на спадкування, розподілом спадкової маси, змістом заповіту, зупиняють вирішення спадкової справи шляхом подання, зокрема, відповідного позову. Відповідно до ухвали суду про відкриття цивільного провадження, нотаріус зупиняє видачу свідоцтва про право на спадщину до моменту вирішення спору по суті. Зважаючи на те, що зазначені порушення реалізуються шляхом, зокрема, подання безпідставного позову, під час встановлення судом такої обставини суд має право застосувати заходи процесуального примусу до такого учасника справи.

Ключові слова: заходи процесуального примусу, нотаріальний процес, цивільне судочинство, процесуальне правопорушення, суд.

The research paper is devoted to the analysis of the concept of “abuse of procedural rights”. The author emphasizes that the importance of the correct definition of the criteria for the possible recognition by the court of the exercise of procedural rights by a participant in a case as an abuse is important for the application of coercive procedural measures. Rights and obligations of the participants of the case correspond to each other, but at the level of subjective attitude to them of the participants of the case and the court. It is also

emphasized that the use of coercive procedural measures by the court, in particular, on the recovery of a fine from the state budget from the person concerned, should be used by the court only in cases where a procedural offence has been established. In turn, the abuse of procedural rights as a type of procedural offence should be considered by the court, subject to the establishment of a causal link between the exercise of procedural rights or abstention from their exercise, which has led to the violation of the rights and interests of other participants in the case and led to the impossibility of performing the main tasks of civil proceedings and achieving its main purpose. That is, abuse of procedural law as a special type of civil procedural offence is a violation of the conditions for the proper implementation of subjective civil procedural rights by other participants in the case.

Abuse of rights in the notarial process entails violation of the rights of other participants to timely execution of a notarial action, and then the subjective right of another participant to, in particular, inheritance, management of property and the like. So, at the planting of the hereditary case, we are constantly faced with the fact that the heirs who do not agree with the order of succession, the distribution of hereditary mass, the content of the will stop the decision of the hereditary case by filing, in particular, the corresponding claim. In accordance with the court decision on opening of civil proceedings, the notary shall suspend the issuance of a certificate on the right to inheritance until the moment of dispute resolution on the merits. Despite the fact that these violations are realized through, among other things, the submission of a groundless claim, when such a circumstance is established by the court, the court has the right to apply procedural coercive measures to such a participant in the case.

Key words: *measures of procedural coercion, notarial process, civil procedure, procedural offence, court.*

Вступ. Актуальність теми зумовлена, перш за все, закріпленням у Цивільному процесуальному кодексі України положень щодо неприпустимості зловживання процесуальними правами. Відповідно до цієї норми учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами, тобто зловживання процесуальними правами не допускається. Недопустимість зловживання процесуальними правами спрямоване на забезпечення справедливого та своєчасного здійснення цивільного судочинства. При цьому слід зазначити, що реалізація процесуальних прав і зловживання ними мають досить суб'єктивне та оціночне сприйняття з боку учасників справи та суду.

Слід також зазначити, що зловживання правами в цивільних провадженнях має місце не лише в судочинстві. Зокрема, ми зазначаємо наявність такого явища і в нотаріальному процесі, медіації, виконавчому провадженні тощо.

Питанням зловживання правами у своїх роботах приділяли увагу такі фахівці, як М.М. Агарков, В.В. Комаров, Н.О. Чечина, М.В. Гончарук, В.В. Бутнев, М.Й. Штефан, О.О. Кот, Н.В. Кузнецова, А.Г. Новіков, А.Н. Єрмаков, А.В. Юдін, М.Л. Гальперін, А.О. Ткачук, М.М. Швердін, та інші видатні вчені та практикуючі фахівці. Наприклад, М.М. Швердін зазначає, що чинне процесуальне законодавство передбачає досить механізмів для забезпечення дотримання сторонами судового процесу своїх процесуальних обов'язків. При цьому суди мають виробити прозорі та зрозумілі критерії відокремлення дій, спрямованих на реальний захист прав клієнта, від дій, що застосовуються для маніпулювання судовою системою, затягування розгляду справи тощо [1]. Водночас М.В. Гончарук зазначає, що забезпечення добросовісної поведінки учасників процесу – це питання доступу до правосуддя [2].

При цьому слід зазначити, що більшість дослідників зосереджує свою увагу саме на зловживанні процесуальними правами в судовому процесі, що не розкриває це поняття в інших цивільних провадженнях, а саме – у несудових. Водночас зловживання правами є наявним також в інших юридичних процесах.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз питань зловживання правами як у цивільно-судочинстві, так і в нотаріальному процесі, а також вироблення певних критеріїв для розмежування понять «здійснення права» та «зловживання правом».

Результати дослідження. Відповідно до статті 44 Цивільного процесуального кодексу України учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається. Визнати

здійснення учасниками справи процесуальних прав як зловживання може суд залежно від конкретних обставин, визнавши такі дії як такі, що суперечать завданню цивільного судочинства. До таких дій може бути віднесено, зокрема, подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення, подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом і з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями, подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог із метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою, укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі [3]. При цьому, єдиним критерієм визнання судом процесуальних дій учасника справи як зловживання, зазначається лише те, що така дія на думку суду є такою, що суперечить завданню цивільного судочинства.

Статтею 2 Цивільного процесуального кодексу України встановлено, що завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. Водночас метою цивільного судочинства є ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [3].

Передбачається, що досягненню мети мають сприяти принципи цивільного судочинства, серед яких є принцип змагальності сторін і диспозитивність цивільного судочинства.

Реалізація зазначених принципів спонукає учасників справи та їх представників до використання всіх можливих механізмів захисту права, у зв'язку з чим ними можуть допускатися і певні зловживання. Зважаючи на це, важливим є визначення критеріїв поняття «зловживання правом».

Вважаємо, що основним критерієм визначення реалізації права як зловживання ним має бути встановлення процесуального правопорушення виключно за умови виявлення причинно-наслідкового зв'язку між зловживанням і завданою шкодою (встановленням певних ризиків) іншому учаснику справи. Тобто зловживання процесуальним правом як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення полягає в порушенні умов належної реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав іншими учасниками справи.

Зокрема, Верховний Суд трактує зловживання як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення, що полягає у зловживанні процесуальними правами, за яких відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав, і визначається як поведінка, що перевищує (або порушує) межі здійснення суб'єктивних прав (Ухвала ВС від 06.09.2018р., справа № 552/2378/17) [4].

Зазначена правова позиція прослідковується також у рішенні Європейського Суду з прав людини (Koch проти Польщі), а саме якщо заявник прагне підтвердити свої права згідно з Конвенцією в такий спосіб, який грубо порушує права та цінності, які охороняються Конвенцією, така поведінка може бути кваліфікована як зловживання правом на індивідуальне звернення у значенні статті 35 § 3(а) § 32 [5].

Процесуальні права та обов'язки учасників справи визначені статтею 43 ЦПК; зокрема, учасники справи мають право: подавати докази, брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом, брати участь у дослідженні доказів, ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам, подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб.

Водночас учасник справи зобов'язаний: сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи, подавати всі наявні у нього докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази, надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні, виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки.

У разі невиконання учасником справи його обов'язків суд застосовує до такого учасника справи заходи процесуального примусу, передбачені цим Кодексом.

Проаналізувавши права та обов'язки, можна дійти висновку про те, що вони кореспондуються між собою, але на рівні суб'єктивного ставлення до них учасників справи та суду.

Тобто у разі, якщо учасником справи не надано відзив на позовну заяву, така поведінка не повинна розглядатися судом як зловживання правом, зважаючи те, що надання відзиву на позовну заяву є виключно правом учасника справи. Свої пояснення як сторона, так і її представник на вимогу суду зобов'язаний надати виключно в межах стадії судового розгляду в судовому засіданні. При цьому в ухвалі про відкриття провадження суд лише пропонує стороні реалізувати своє право на відзив у встановлений строк (*підпункт 8 пункту 2 статті 187 Цивільного процесуального кодексу України*) [3]. Зазначена теза також підтверджується пунктом 1 статті 191 Цивільного процесуального кодексу України, а саме: відповідач **має право** у строк, встановлений судом, надіслати суду відзив на позовну заяву. Крім того, пунктом 2 цієї ж статті встановлено, що у разі ненадання відповідачем відзиву у встановлений судом строк без поважних причин суд має право вирішити спір за наявними матеріалами справи. Отже, ненадання відзиву є власним ризиком учасника справи, а тому не може розглядатися як зловживання процесуальними правами.

Отже, слід наголосити на тому, що тоді, коли ми говоримо про зловживання процесуальним правом, передбачаємо настання можливих ризиків (шкоди) для іншої учасника справи (затягування розгляду справи, неподання письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, без поважних причин, неможливість своєчасного отримання судового рішення, а отже – його виконання тощо). У свою чергу, у разі, зокрема, ненадання відзиву на позовну заяву ризику результату вирішення справи припадають саме на учасника, який відмовився від реалізації власного процесуального права, тобто, розглянувши справу на підставі наявних у суду матеріалів, ним може бути ухвалено рішення без урахування прав та інтересів відповідача.

Окремої уваги в контексті розгляду питання зловживання правом потребує аналіз принципу змагальності сторін у цивільному судочинстві. Зміст принципу змагальності сторін у цивільному судочинстві полягає у максимальній реалізації права на доведення обставин, які мають значення для справи і на які кожна зі сторін посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. При цьому кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

Отже, Цивільний процесуальний кодекс України надає право учасникам обрати власну стратегію, від якої і залежатиме тактика поведінки учасника справи в суді.

Зокрема, якщо ми говоримо про представника сторони, він повинен діяти в інтересах особи, яку представляє, а тому не завжди має намір сприяти, зокрема, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи.

Отже, основним критерієм для визнання здійснення процесуальних прав є недопустиме здійснення певних дій суб'єктом права з наміром заподіяти шкоду іншій особі, що суперечить правилу, своєчасному розгляду справи та призводить до неможливості добросовісної реалізації належних іншій особі прав і, як наслідок, несправедливого результату для неї.

Говорячи про зловживання процесуальними правами, не можна обійти увагою нотаріальний процес. Незважаючи на те, що поняття зловживання правом не визначено законодавством про нотаріат, ми не можемо стверджувати про відсутність цього явища.

Наприклад, під час заведення спадкової справи ми постійно стикаємось з тим, що спадкоємці, які не погоджуються з черговістю на спадкування, розподілом спадкової маси, змістом заповіту, зупиняють вирішення спадкової справи шляхом подання, зокрема, відповідного позову. Відповідно до ухвали суду про відкриття цивільного провадження, нотаріус зупиняє видачу свідоцтва про право на спадщину до моменту вирішення спору по суті.

Теж саме можна сказати про отримання додаткового строку на прийняття спадщини. Відповідно до статті 1272 Цивільного кодексу України спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, за письмовою згодою спадкоємців, що прийняли спадщину, може подати заяву про прийняття спадщини за місцем відкриття спадщини. Водночас практика надання такої згоди є скоріше винятком, аніж практикою. Відсутність згоди інших спадкоємців змушує зацікавлену особу звертатися до суду, внаслідок чого зупиняється процес вчинення нотаріальної дії, що призводить до можливості іншими спадкоємцями, які вчасно прийняли спадщину, користуватися спадковим майном.

На жаль, законодавство про нотаріат не містить положень, які б надавали можливість припинити до відповідальності осіб, які зловживають своїми правами.

Водночас у цьому разі має діяти саме інститут заходів процесуального примусу. Зокрема, в частині неприпустимості зловживання процесуальними правами через подання завідомо без-

підставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер.

Висновки. Зловживання процесуальними правами, здійснення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання досягнення мети та отримання результату в цивільному та нотаріальному процесі слід розуміти як процесуальне правопорушення, а саме – недобросовісні дії учасників, спрямовані на реалізацію суб'єктивного права всупереч його призначенню, за допомогою яких один учасник чи його представник навмисно завдає шкоди іншим учасникам чи їх представникам. Зазначений критерій має бути покладений в основу застосування судом заходів процесуального примусу.

Список використаних джерел:

1. Швердін М. Зловживання процесуальними правами: як запобігти? *Юридична газета online*. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-yak-zapobigti.html> (дата звернення: 07.06.2019).

2. Гончарук М. Протидія зловживанню процесуальними правами – інструменти для адвоката. *Юридична газета online*. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/protidiya-zlovzhivannyu-procesualnimi-pravami--instrumenti-dlya-advokata.html> (дата звернення: 06.06.2019).

3. Цивільний процесуальний кодекс України. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6376> (дата звернення: 07.06.2019).

4. Ухвала Верховного Суду від 06.09.2018 р. № 552/2378/1. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76350143> (дата звернення: 07.06.2019).

5. Посібник з статті 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/24d812b1ec6fe9f41236_file.pdf (дата: звернення: 07.06.2019).

УДК 347.2/3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.18>

ГУЙВАН П.Д.

ЩОДО ЗАСАД ДИСКРЕЦІЇ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

У роботі досліджено питання доцільності та обґрунтованості здійснення судового розсуду під час розгляду справ. Проведено науковий аналіз доктринальних напрацювань у сфері детермінації дискреційних повноважень. Встановлено, що держава під час регулювання суспільних відносин може використовувати різні способи реалізації публічної влади, за якими відповідний владний суб'єкт застосовує надані йому в межах закону повноваження. Одним із них є вчинення регулятивних дій на власний розсуд без необхідності їх узгодження в будь-якій формі з іншими суб'єктами. Такий механізм прийняття владних рішень називається дискрецією. Подібний інструментарій надає можливість представникові влади здійснювати вибір варіанта рішення відповідно до власних міркувань, не обмежуючись чітко визначеним варіантом вирішення для певного випадку.

Вивчено окремі аспекти сутності суддівської дискреції. Досліджено сутність базових чинників широкого судового розсуду: невизначеність з об'єктивних причин окремих положень процесуального законодавства та наявність суб'єктивізму в діях конкретної особи під час реалізації публічної функції. Судовий розсуд у межах дискреційних повноважень спрямований на підвищення ефективності діяльності судових органів у царині публічного захисту порушених прав шляхом надання юридичної визначеності загальним приписам закону на базі належної оцінки зібраних і досліджених фактів на засадах верховенства права. У роботі визначено,

© ГУЙВАН П.Д. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, докторант (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)